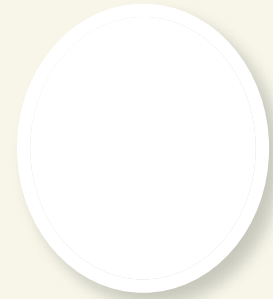

«Η Κύπρος βομβαρδίζεται».

Πηγή: Κυπριακή Επιθεώρησης, Λευκωσία Μάιος 1945 [ειδική έκδοση επ' ευκαιρία της λήξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου].

Θέμα του σημερινού «Χρονικού» είναι οι αεροπορικές επιδρομές εναντίον της Κύπρου κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η σχετικά άγνωστη αυτή πτυχή της κυπριακής ιστορίας, που εξετάζεται από τον ιστορικό Χαράλαμπο Χαραλάμπους, αποτελεί άκρως ενδιαφέρον κεφάλαιο για την εμπλοκή της Κύπρου στη μεγαλύτερη πολεμική σύρραξη του 20ού αιώνα. Η ένταση των βομβαρδισμών από τις δυνάμεις του Άξονα ήταν ενίοτε μεγάλη. Σύμφωνα με τον Βρετανό κυβερνήτη William Battershill, τον οποίο αναφέρει ο συγγραφέας, «η Κύπρος υπήρξε ίσως η μόνη χώρα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η οποία κτυπήθηκε την ίδια μέρα από τρεις διαφορετικές αεροπορίες».

Χρυσοβαλάντης Κυριάκου

Ταυτότητα

Ιδιοκτησία:

Εκδόσεις ΑΡΚΤΙΝΟΣ ΛΤΔ

Εκδότης:

Γιάννης Παπαδόπουλος

Διευθυντής:

Διονύσιος Διονυσίου

Υπεύθυνη Διαφήμισης:

Βάσω Κορνηνού

Διαφήμιση:

Γιούλα Μεττή, Μιχάλης Γεωργίου, Λάκης Σοφοκλέους

Έρευνα / επιμέλεια:

Χρυσοβαλάντης Κυριάκου

Γενική εποπτεία:

Μιχάλης Σταύρου

Σελίδωση /

Διαχωρισμός χρωμάτων:

S.O. Entypo Services

Εκτύπωση:

PRINTCO Manufacturing & Trading LTD

Περιεχόμενα

4. Το ξέσπασμα του πολέμου

5. Τα μέτρα ασφαλείας

7. Ο πρώτος βομβαρδισμός

10. Τα πρώτα θύματα

12. Οι γερμανικές επιθέσεις

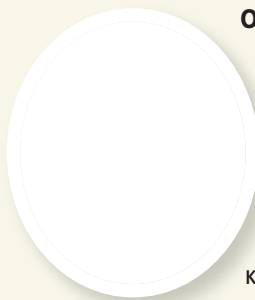
13. Η εντατικοποίηση των αεροπορικών επιθέσεων

16. Οι φονικές επιθέσεις του Αυγούστου

20. Το τέλος των επιδρομών

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Ο **Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους** είναι υποψήφιος διδάκτορας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου. Ερευνητικά ασχολείται με την εμφάνιση και την ανάπτυξη του συνεργατικού κινήματος στην Κύπρο και την εμπλοκή της Κύπρου στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Έλαβε μέρος σε αρκετά συνέδρια και ημερίδες, ενώ άρθρα του δημοσιεύτηκαν σε συλλογικούς τόμους, περιοδικά, επιστημονικές εφημερίδες και πρακτικά συνεδρίων.

Μαθητές της Αγγλικής Σχολής Κερύνειας στα χαρακώματα.

Πηγή: Έρση Δημητριάδου, *Θύμησης Κερύνειας: Τα σχολεία της πόλης, 1921-1974*, Λευκωσία 2006.

Το ξέσπασμα του πολέμου

Σκεφτείτε το κέντρο μιας μεγάλης πόλης και φανταστείτε πώς θα αντιδρούσε ο άμαχος πληθυσμός κατά τη διάρκεια μίας και μόνης αεροπορικής επίθεσης από μία και μόνη ομάδα βομβαρδιστικών. Δεν έχω καμία αμφιβολία ότι οι επιπτώσεις επί του πληθυσμού θα ήταν τρομερές...

Guilio Douhet (1921)

Την 1η Σεπτεμβρίου 1939 η Γερμανία επιτέθηκε στην Πολωνία. Δύο μέρες αργότερα, στις 3 Σεπτεμβρίου, η Μεγάλη Βρετανία κήρυξε τον πόλεμο στη ναζιστική Γερμανία. Η κήρυξη του πολέμου και η μεταφορά του πολεμικού σκηνικού στην περιοχή της Μεσογείου, λίγους μήνες αργότερα, δεν άφησαν ανεπηρέαστη την κυπριακή κοινωνία. Η σημαντικότερη πολεμική σύρραξη του 20ού αιώνα έφερε τους Κύπριους, ως Βρετανούς υπηκόους, αντιμέτωπους με όλα εκείνα τα κακώς κείμενα που μπορούσε

να επιφέρει η πρωτοφανής αυτή πολεμική σύγκρουση. Εκτός από τον «εθελοντισμό», με τους χιλιάδες Κύπριους που κατατάχτηκαν και υπηρέτησαν στα διάφορα μέτωπα του πολέμου, οι 40 περίπου αεροπορικές επιδρομές εναντίον της Κύπρου ήρθαν ουσιαστικά να επισφραγίσουν την άμεση εμπλοκή και την είσοδο της Κύπρου στη σύρραξη.

Περί τα τέλη Αυγούστου του 1939 η πολιτική ένταση μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων αυξανόταν συνεχώς. Η επικείμενη εισβολή της Γερμανίας στην Πολωνία και το ενδεχόμενο μιας νέας μεγάλης πολεμικής σύρραξης είχε θορυβήσει τις βρετανικές αρχές, οι οποίες άρχισαν να παίρνουν προληπτικά κάποια μέτρα για την προστασία του τοπικού πληθυσμού. Ορισμένα από αυτά είχαν ήδη ληφθεί από τον Οκτώβριο του 1938, όταν η Ευρώπη βρέθηκε κοντά στο ξέσπασμα ενός νέου μεγάλου πολέμου, μετά την προσάρτηση της Σουδητίας, γερμα-

Dal Mediterraneo all'Africa Orientale Cipro e Malta sotto le bombe italiane

Combattimenti in corso nella zona di Sollum

All'Amba Alagi si rinnovano i fasti dell'eroismo italiano: attaccato da ogni parte, il nostro presidio lotta con indomito coraggio e infligge gravissime perdite al nemico

Bollettino N. 345

L'epica resistenza italiana sull'Amba Alagi
Gli Stati Uniti verso la guerra
La macchina dell'intervento si è rimessa in moto

Avvicinazione a Londra per l'annuncio arrivo di aeroplani tedeschi in Iraq

Il Direttorio del P. N. F.
Fiero, reverente omaggio ai Caduti in guerra

A MALTA
La gravità dei danni

Il Direttorio del P. N. F.
Fiero, reverente omaggio ai Caduti in guerra

La macchina dell'intervento si è rimessa in moto

La situazione

Il Direttorio del P. N. F.
Fiero, reverente omaggio ai Caduti in guerra

La macchina dell'intervento si è rimessa in moto

La situazione

Il Direttorio del P. N. F.
Fiero, reverente omaggio ai Caduti in guerra

La macchina dell'intervento si è rimessa in moto

La situazione

Il Direttorio del P. N. F.
Fiero, reverente omaggio ai Caduti in guerra

La macchina dell'intervento si è rimessa in moto

To πρωτοσέλιδο της ιταλικής εφημερίδας Stampa Sera στις 16-17 Μαΐου, μετά τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς της Κύπρου που διενεργήθηκαν από την Ιταλική Αεροπορία στις 15 Μαΐου του 1941.

νόφωνης περιοχής της δυτικής Τσεχοσλοβακίας, από τη Γερμανία τον Σεπτέμβριο του 1938. Η συμφωνία του Μονάχου, αν και απέτρεψε την τελευταία στιγμή τον πόλεμο, οδήγησε τους Βρετανούς στη λήψη κάποιων προληπτικών μέτρων προστασίας του πληθυσμού, όπως η εκσκαφή χαρακωμάτων, το κτίσιμο καταφυγίων, η δημιουργία επιτροπών για προστασία του πληθυσμού και η σύσταση ομάδων επιτηρητών των οδών.

Οι πολιτικές εξελίξεις το τελευταίο δεκαήμερο του Αυγούστου του 1939 είχαν θορυβήσει και τον πληθυσμό του νησιού, ο οποίος μέσω των τοπικών εφημερίδων και του ραδιοφώνου παρακολουθούσε με αγωνία τις ειδήσεις που έρχονταν από τις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Τελικά οι φόβοι των κατοίκων, όχι μόνο της Κύπρου αλλά και ολόκληρου του κόσμου, επαληθεύτηκαν τα ξημερώματα της 1ης Σεπτεμβρίου, όταν τα χιτλερικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Πολωνία. Δύο μέρες αργότερα, στις 3 Σεπτεμβρίου, η Βρετανία και η Γαλλία, αφού εξέπνευσε το 48ωρο τηλεσίγραφο που έδωσαν στη ναζιστική κυβέρνηση για να αποσύρει τα στρατεύματά της, της κήρυσαν

Η ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΑ ΕΥΧΡΙΣΤΟΝΑΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ΕΙΣ ΕΜΠΟΛΕΜΟΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΝ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

Ο ΤΣΕΡΣΙΑ ΔΙΟΡΘΩΝ ΠΡΩΤΟΣ ΛΟΡΔΟΣ ΤΟΥ ΝΑΥΑΡΧΕΙΟΥ

Η 'Αμερική, Ιαπωνία και Βέλγιοι εβήλων ουδετερότητα—Οι Γερμανικοί αεροπλάνα καταρρίφθησαν υπό τον Πολωνόν.—Βρετανικών υπερκρουσών έφορμολισήν πριν των ακτών της Σκωτίας.

Ο ΤΣΕΡΣΙΑ, ο πρώτος Λόρδος του Ναυαρχείου, ανακοίνωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου. Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου. Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου.

Η ΕΥΡΩΠΗ ΕΙΣ ΤΑ ΔΙΔΑΜΑΤΑ!

Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου. Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου.

Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου. Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου.

Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου. Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου.

Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου. Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου.

Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου. Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου.

Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου. Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου.

Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου. Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου.

Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου. Ο Τσέρσιας δήλωσε ότι η Βρετανία και η Γαλλία έχουν εβήλουν ουδετερότητα με τη Γερμανία από την 1η Σεπτεμβρίου.

Η Μεγάλη Βρετανία κηρύσσει τον πόλεμο στη Γερμανία. Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας Νέος Κυπριακός Φύλαξ στις 5 Σεπτεμβρίου 1939.

τον πόλεμο. Η Κύπρος, που από το 1878 βρισκόταν υπό την κυριαρχία των Βρετανών, βρέθηκε αυτομάτως εντός πολεμικής ζώνης. Η αποικιακή κυβέρνηση προχώρησε στην άμεση λήψη μέτρων ασφαλείας, τα οποία κοινοποιούνταν στον κυπριακό λαό με επίσημες ανακοινώσεις που τοποκολλήθηκαν σε διάφορα σημεία των πόλεων και δημοσιεύονταν στις τοπικές εφημερίδες.

Τα μέτρα ασφαλείας

Από την αρχή του πολέμου οι Βρετανοί έδωσαν έμφαση στην προφύλαξη του τοπικού πληθυσμού από ενδεχόμενες αεροπορικές επιδρομές. Για τον σκοπό αυτό προχώρησαν στη σύσταση της εθελοντικής Οργάνωσης της Παθητικής Αεράμυνας. Κύρια αρμοδιότητα της οργάνωσης αυτής ήταν να ενημερωθεί, να προετοιμάσει και να παράσχει κάθε δυνατή βοήθεια στον άμαχο πληθυσμό σε περίπτωση αεροπορικής επιδρομής. Η διάνοιξη χαρακωμάτων σε κεντρικά σημεία των πόλεων και κωμοπόλεων

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΑΝΑΚΟΙΝΩΘΕΝ

Ἡ ἀκόλουθος ἀνακοίνωσις δίδεται ὑπὸ τοῦ Γραφείου Πληροφοριῶν πρὸς γνῶσιν τοῦ κοῖνου.

ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΔΙ' ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΑΣ ΕΠΙΔΡΟΜΑΣ

Ὁ Διευθύνων τὴν ἀεράμυναν ἐν Κύπρῳ εἰδοποιεῖ τὸ κοῖνον ὅτι τὰ ἀκόλουθα σήματα διὰ σειρήνων θὰ δίδωνται ἐν περιπτώσει ἀεροπορικῆς ἐπιδρομῆς.

Σῆμα κινδύνου. Συνεχῆ συρίγματα ἐπὶ δύο λεπτά.

Μετὰ τὸν κίνδυνον. Συνεχῆ συρίγματα μὲ διακοπὰς ἡμίσεως λεπτοῦ.

Ἐπίσημο ἀνακοινωθέν στην εφημερίδα Χρόνος της Λεμεσού στις 8 Σεπτεμβρίου 1939, το οποίο ενημερώνει τους κατοίκους του νησιού για το προειδοποιητικό σήμα κινδύνου των αεροπορικών βομβαρδισμών.

καὶ ἡ ἐπιμόρφωση τῶν κατοίκων τοῦ νησιού γιὰ τὸν τρόπο κατασκευῆς τῶν δικῶν τους, ἰδιωτικῶν, χαρακωμάτων, ὑπῆρξαν κάποιες ἀπὸ τὶς πρῶτες σημαντικὲς ἐργασίες πρὸς ἀνάληψη τῆς οργάνωσης τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου. Δημιουργήθηκαν ἀκόμα –καὶ βρισκόνταν σὲ ετοιμότητα– καὶ ἄλλα εἰδικὰ σώματα τῆς οργάνωσης ὅπως ομάδες πρῶτων βοηθειῶν, φρούρησης τῶν οδῶν, διάσωσης, ἀπολύμανσης, μεταφορῶν, πυροσβεστῶν, ἀγγελιαφόρων, παρατηρητῶν πυρκαγιῶν κ.ά.

Πρωταρχικῆς σημασίας ὑπῆρξε, ἐπίσης, ἡ ἐνημέρωση καὶ ἡ ἐξοικείωση τῶν κατοίκων μὲ τὸ προειδοποιητικὸ ἀναεροπορικὸ σήμα κινδύνου καὶ μὲ τὰ μέτρα πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἀεροπορικῶν βομβαρδισμῶν:

Προειδοποιήσεις περὶ ἐναερίου ἐχθρῆς ἐπιδρομῆς θὰ μεταδίδονται διὰ τῆς σειρήνης διὰ συνεχῶς μακροῦ σφύριγματος διάρκειας δύο λεπτῶν. Προσπαθήστε νὰ διατηρήσετε τὴν ψυχραιμία σας. Μὴ τρέχετε, μὴ φωνάζετε. Ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος εἶναι ὁ πανικός καὶ ἡ σύγχυσις.

Προσπαθήστε νὰ βοηθήσετε τοὺς πηλοῦς σας, βοηθήστε τοὺς γέροντας, τὰ παιδιά, τοὺς ἀρρώστους.

Πειθαρχήτε εἰς τὴν ὑπηρεσία Ἀεραμύνης καὶ τὴν Ἀστυνομία. Ἐάν εἶναι νύκτα ἀποκρύψατε

Ἄλλα ἐπιπρόσθετα μέτρα πρὸς ἀνάληψη τῶν ἀεροπορικῶν βομβαρδισμῶν ἦσαν ἡ πλήρης συσκότιση τῶν σπιτιῶν μὲ μαύρα πανιά στὰ παράθυρα καὶ τὶς πόρτες, τὸ υποχρεωτικὸ σβήσιμο τῶν φῶτων καὶ ἡ ἀπαγόρευσις διέλευσης τῶν οχημάτων καὶ τῶν ποδηλάτων κατὰ τὶς νυκτερινὲς ὥρες, τὸ καμουφλᾶρισμα τῶν κτηρίων καὶ ἡ τοποθέτησις ἐπικοινωνητικῶν ταινιῶν χαρτίου σὲ σχῆμα σταυροῦ στὰ τζάμια τῶν κτηρίων.

τὰ φῶτα καλῶς. Κλείσατε καλὰ ὅλα τὰ παράθυρα καὶ τὰς πόρτες καὶ καταφύγετε εἰς τὸ ὑπόγειον ἢ ἀσφαλέστερον μέρος τοῦ σπιτιοῦ. Καταφύγετε εἰς τὸ πλησιέστερον καταφύγιον ἢ χανδάκι ἢ πέσατε πρηνῆδόν καὶ καλύψατε τὰς κεφαλὰς σας. Περιμένετε νὰ ἀκούσετε τὸ σύνθημα «ὅλα ἐν τάξει». Ἐάν ὀδηγήτε αυτοκίνητον ἢ ἄμαξαν ἢ κάρρον, νὰ σταματήσετε εἰς τὸ ἀριστερὸν τοῦ δρόμου. Αποζεύξατε τὸ ἄλλογον καὶ δέσατε τὸ εἰς στύλον ἢ δέντρον. Πρέπει νὰ ἀφήσετε τὸν δρόμον ἐλεύθερον. Ἐάν πέση ἐμπρηστικὴ βόμβα, μὴ τὴν σθῆσατε μὲ νερόν, ἀλλὰ νὰ τὴν καλύψατε μὲ ξηρὰν ἄμμον, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἔχετε σπύρι σας μέσα εἰς τὸν ποταμὸν (τοὺλάχιστον τέσσερις).

Ο πρώτος βομβαρδισμός

Η **σταδιακή** εξάπλωση των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην ευρωπαϊκή ήπειρο και κυρίως η είσοδος της Ιταλίας του Μουσολίνι στη σύρραξη, τον Ιούνιο του 1940, έκανε τον πόλεμο πραγματικά αισθητό και στην Κύπρο, μιας και το πολεμικό σκηνικό μεταφέρθηκε στη γειτονιά της Μεσογείου. Η Ιταλική Αεροπορία («Regia Aeronautica») βρισκόταν την περίοδο αυτή στη μέγιστη ακμή της. Διέθετε εκατοντάδες ετοιμοπόλεμα βομβαρδιστικά και καταδιωκτικά, μοιρασμένα σε νευραλγικά σημεία της Μεσογείου, σε Ιταλία, Σαρδηνία, Λιβύη, Αλβανία και Δωδεκάνησα. Στα πρώτα στάδια του πολέμου η Ιταλική Αεροπορία δεχόταν έντονη πίεση από τον Μουσολίνι να αποδείξει ότι οι αεροπορικοί βομβαρδισμοί θα συνέβαλλαν στην εγκαθίδρυση της ιταλικής ηγεμονίας στη ηεκάνη της Μεσογείου. Το αποτέλεσμα των πιέσεων αυτών ήταν οι αεροπορικές επιχειρήσεις εναντίον της Κύπρου, της Παλαιστίνης, του Γιβραλτάρ, των βρετανικών βάσεων στην Αίγυπτο, του Μπαχρέιν και της Μάλτας.

Οι Ιταλοί πραγματοποίησαν την πρώτη τους αεροπορική επιδρομή εναντίον της Κύπρου στις 22 Σεπτεμβρίου του 1940. Στόχος τους υπήρξε το μεταλλευτικό λιμάνι του Ξερού. Οι αναφορές των τοπικών εφημερίδων είναι αποκαλυπτικές τόσο για τον τρόπο με τον οποίο διενεργήθηκε η επίθεση όσο και για το τι επακολούθησε μεταξύ των κατοίκων της βομβαρδισθείσας περιοχής. Η εφημερίδα Ελευθερία της Λευκωσίας παραθέτει την επομένη της επίθεσης εκτενείς περιγραφές των βομβαρδισμών από πρόσωπα που βίωσαν από κοντά την επίθεση. Ένας εξ αυτών, ο διευθυντής του ξενοδοχείου «Ριβιέρα» στον Ξερό, Ιωάννης Μασώνος, περιγράφει τα κυριότερα στάδια της επίθεσης:

ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΝΑΕΡΙΟΥΣ ΕΠΙΔΡΟΜΑΣ

“Για παρεμποδισθῆ ἢ συντριβῆ ὑάλων συνεπεία ἐκρήξεως βομβῶν ἐπικολλήσατε λωρίδας χάρτου σταυροειδῶς ἐφ’ ὅλων τῶν ὑάλων τῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων. Μεγαλυτέρα προστασία ἐπιτυγχάνεται, ἐὰν αἱ λωρίδες ἐπικολληθοῦν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῆς ἐπιφανείας τῆς ὑάλου.

“Ἄμα τῷ ἀκούσματι τοῦ συνθήματος τοῦ συναγερομοῦ κλείσατε τὰ παραθυρόφυλλα ἵνα παρεμποδίσετε τὰ συντριμμάτια τῶν ἐρειπίων νὰ πέσουν ἐντὸς ἐκ τῆς ὁδοῦ, καὶ ἀνοίξατε τὰ τζάμια ἵνα μειωθῆ ὁ κίνδυνος τῆς ἐκσφενδονίσεως συντριμμάτων των.

“Ἐχετε πάντοτε ὕδωρ εἰς τὸ μπάνιο σας καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν πολλὰ δοχεῖα πλήρη ὕδατος. Αἱ κεντρικαὶ σωλῆνες ὕδατοπρομηθείας, πιθανὸν νὰ κτυπηθοῦν, εἰς τὴν περίπτωσιν δὲ ταύτην εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ παρέλθουν ἄρκεται ἡμέραι προτοῦ καταστῆ δυνατὴ προμήθεια ὕδατος. Τὸ ὕδωρ ἐπίσης θὰ χρειάζεται διὰ πυροσβεστικῶν σκοποῦς.

Μὴ ἴσασθε ἢ ἀθήσθε πλησίον ὑλίνων παραθύρων ἢ θυρῶν κατὰ τὴν διάρκειαν ἐναερίου ἐπιδρομῆς.

(Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Γραφείου
Δημοσίων Πληροφοριῶν.)

Επίσημο ανακοινωθέν στην εφημερίδα της Λεμεσού Παρατηρητής, στις 22 Αυγούστου 1940, το οποίο ενημερώνει τους κατοίκους της Κύπρου για τους κανόνες ασφαλείας που έπρεπε να τηρούν κατά τις αεροπορικές επιδρομές.

Οι ιταλικές αεροπορικές επιχειρήσεις μεγάλης εμβέλειας την περίοδο Ιούνιος 1940 - Σεπτέμβριος 1942

Επιχειρησιακή ζώνη	Αριθμός Επιχειρήσεων	Αεροσκάφη που εξόρμησαν	Τόνοι βομβών που ρίφθηκαν
Μ. Βρετανία	24	104	55.1
Γιβραλτάρ	11	17	23.4
Αίγυπτος (Αλεξάνδρεια)	63	162	113.7
Μπαχρέιν	1	4	2.1
Παλαιστίνη	32	110	66.9
Κύπρος	34	125	75.8

Ο πιο πάνω πίνακας παρουσιάζει τις επιχειρήσεις μεγάλης εμβέλειας της Ιταλικής Αεροπορίας από την είσοδο της Ιταλίας στον πόλεμο, τον Ιούνιο του 1940, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1942. Την περίοδο αυτή η Κύπρος αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους και πιο συχνούς στόχους της Ιταλικής Αεροπορίας, καθώς μία περίπου στις πέντε επιχειρήσεις της αφορούσαν βρετανικούς στόχους στο νησί.

ΟΔΗΓΙΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ ΔΙΑ ΤΑΣ ΩΡΑΣ ΤΟΥ ΣΚΟΤΕΙΝΙΑΣΜΑΤΟΣ ΟΙ ΠΕΖΟΙ & ΤΑ ΟΧΗΜΑΤΑ

Υπό του Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών έξε-
δόθη τὸ ακόλουθον ἀνακοινωθὲν :

Κανονισμοὶ διὰ τὸ Μπλακάουτ.

Πεζοί,

Μὴ περιπατῆτε εἰς τὸ μέσον τοῦ δρόμου. Ἐνθυ-
μείσθε ὅτι καίτοι σεῖς δύνασθε νὰ βλέπετε τὰ ἐρχόμε-
να αὐτοκίνητα οἱ αὐτοκινητισταὶ δὲν δύνανται νὰ σὰς
βλέπουν. Λευκὰ ἐνδύματα εἶναι τὰ καλύτερα. Ἐάν
φορῆτε ἐνδύματα σκοτεινοῦ χρώματος φορῆτε ἐλίσσης
καὶ κατὶ τὸ λευκὸν διὰ νὰ διακρίνεσθε εὐκόλως. Μὴ χρη-
σιμοποιεῖτε ἠλεκτρικὸν, φανὸν, ἐάν οὗτος δὲν εἶναι κα-
λῶς καλυμμένος.

Αὐτοκινητισταί,

Μὴ χρησιμοποιεῖτε τὸ αὐτοκίνητόν σας κατὰ τὴν
διάρκειαν τοῦ μπλακάουτ, ἐκτὸς ἐάν εἶναι ἀνάγκη. Χρη-
σιμοποιεῖτε μόνον τὰ φῶτα τῶν πλευρῶν, καὶ εἰς τρόπον
ὥστε τὸ φῶς τῶν νὰ εἶναι ἀμυδρόν. Νὰ φροντίζετε ὥ-
στε τὸ ὀπίσθιον φῶς νὰ εἶναι ἀνημμένον.

Ποδηλατισταί,

Προχωρῆτε σιγὰ, κυρίως δὲ εἰς τὰς γωνίας τῶν δρο-
μων. Καλύψατε τὸν φῶς τῶ ποδηλάτων σας.

Κατ' οἶκον,

Μὴ ἀνοίγετε τὴν θύραν τῆς οἰκίας σας ἐάν ὑπάρ-
χῃ ἐντὸς φῶς.

Σύρτε τὰ παραλετάσματα καὶ σκοτεινιάστε τὸ δω-
μάτιον προτοῦ ἀνάψετε φῶς.

«Κανονισμοὶ διὰ τὸ Μπλακάουτ».

Πηγή: Παρατηρητής, Λεμεσός 27 Ιουνίου 1940.

Ευρισκόμην εἰς τὸ μαγειρεῖον τοῦ ξενοδοχείου μου, ὅταν
ὀλως αἰφνιδίως ἤκουσα δύο βαρεῖς υπόκωφους κρότους,
καὶ πσθάνθην, ὅτι ἐδονεῖτο τὸ τριώροφον κτήριο τοῦ ξε-
νοδοχείου. Κατ' ἀρχὰς ἐνόμισα, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ σεισμοῦ,
ἀλλ' ἀστραπιάως ἐπανάηθον εἰς τὴν μνήμην μου οἱ κρότοι
πολεμικῶν ἐκρήξεων καὶ ἐσπευσα πρὸς τὸ παράθυρον, ἐκ
τοῦ οὐοῦ εἶδον στήλην ὕδατος εἰς τὴν θάλασσαν, εἰς
ἀπόστασιν 400 περίπου μέτρων ἐκ τῆς ακτῆς.

Ἠτένισα τὸν ουρανὸν καὶ εἶδον διαγράφοντα κύκλους υπε-
ράνω μας τα βομβαρδιστικά. Ταῦτα εἶχον ῥίψη ἤδη τὰς πρώτας
βόμβας τῶν, αἱ οὐοῖαι ἀπέτυχον τοῦ στόχου τῶν, ριφθεῖσαι
εἰς τὴν θάλασσαν. Συνεχίζοντας τὴν πτήσιν τῶν τα αεροπλᾶνα
διέγραψαν νέους κύκλους καὶ ὅταν ἐφθασαν πάλῃ υπεράνω
τοῦ ἰδιοῦ περίπου μέρους ἐξαπέλυσαν δευτέραν ἐπίθεσιν
ἐκ πέντε βομβῶν, αἱ οὐοῖαι ἐπίσης ἀστόχησαν.

Ἡ ἀστοχία αὐτὴ δὲν ἀπήληψε τοὺς ἐπιδρομείς, οἱ οὐοῖοι
ἐξετέλεσαν καὶ τρίτην κυκλικὴν πτήσιν, ῥίψαντες καὶ
ἀλλῆλα ταυτοχρόνως βόμβας, αἱ οὐοῖαι ἐπέσαν εἰς
τὴν θάλασσαν.

Ἡ Λεμεσὸς καὶ ἡ Ἀμ-
μόχωστος χρειάζονται ἐ-
θελοντὰς διὰ τὸ σῶμα
Παθητικῆς Ἀεραμύνης.
Ὅταν ἀπειλητικὸς ἐπέρ-
χεται ὁ κίνδυνος, οἱ κάλ-
λιστοι καὶ ἐκλεκτοὶ τῶν
ἀνδρῶν σπεύδουν νὰ τὸν
ἀντιμετωπίσουν. Οἱ γέρον-
τες καὶ τὰ ἀνήλικα παι-
διὰ ἀναμένουν ἀπὸ Σᾶς
νὰ τοὺς προστατεύσετε
καὶ βοηθήσετε.

**Μὴ ΑΡΓΟΠΟΡΕΙΤΕ προ-
σέλθετε καὶ ἐγγραφεῖτε !**

*Κάλεσμα πρὸς τοὺς κατοίκους Λεμεσοῦ καὶ
Ἀμμοχώστου γιὰ νὰ ἐγγραφοῦν στὶς υπηρεσίες
τῆς Οργάνωσης τῆς Παθητικῆς Αεράμυνας.*

Πηγή: Παρατηρητής, Λεμεσός 11 Σεπτεμβρίου 1941

Ἡ πρώτη αεροπορικὴ ἐπιδρομὴ πέρασε σχεδὸν ἀνώ-
δυνα γιὰ τὸν τοπικὸ πλῆθος ἀφοῦ δὲν ἀφησε πίσω
τῆς θύματα ἢ υλικές καταστροφές. Σύμφωνα με ἀρθρο
τῆς ἐφημερίδας τῆς Λευκωσίας Νέος Κυπριακὸς Φύλλαξ
στὶς 23 Σεπτεμβρίου, μετὰ τὴν ἐπίθεση οἱ κάτοικοι τοῦ
Ξεροῦ συγκεντρώθηκαν κατὰ ομαδες ἔξω ἀπὸ τὰ κα-
ταστήματα καὶ τὰ καφενεῖα καὶ συνομιλοῦσαν, ἀφη-
γούμενοι τὶς ἐντυπώσεις τοὺς ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ.
Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶχαν ἐγκαταλείψει τὰ σπιτία τοὺς,
ἐνῶ αρκετοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν ἤδη ἐπιστρέψει στὶς δου-
λειές τοὺς, ἀγνοώντας στὴν οὐσία τὶς ὁδηγίες τῆς
Παθητικῆς Αεράμυνας. Ἡ ἀνψυχία, ὠστόσο, ἦταν ἐκ-
δηλη, κυρίως μετὰξὺ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν,
ποὺ ἐκλῆαιγαν καὶ ἐπικαλοῦνταν τὰ θεῖα γιὰ νὰ ἀπομα-
κρυνθεῖ ὁ κίνδυνος. Μάλιστα αρκετοὶ ἀπ' αὐτοὺς ετοι-
μάζονταν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν περιοχή, μεταβαίνον-
τας πρὸς τὰ ἐξοχικὰ κέντρα, τὰ οὐοῖα θεωροῦνταν
ασφαλῆστερα.

Τὶς μέρες ποὺ ἀκολοῦθησαν τὴν ἐπιδρομὴ ὁ κυπριακὸς

Τύπος κάνει συχνές αναφορές στην επίθεση εναντίον του Ξερού. Συγκεκριμένα, παραθέτει αρκετές λεπτομέρειες σχετικά με τον βομβαρδισμό, καταγράφοντας ενδιαφέρουσες πτυχές του. Το δημοσίευμα της εφημερίδας Χρόνος της Λεμεσού στις 26 Σεπτεμβρίου, το οποίο έχει τον τίτλο «Μετά την επιδρομή», είναι ενδεικτικό κυρίως της αρχικής «αφέλειας» με την οποία αντιμετώπισαν οι κάτοικοι του νησιού τους βομβαρδισμούς:

Αγγέλλεται εκ Σκουριώτισσας ότι εκατοντάδες χωρικών εκ των πλησίων μερών μετέβησαν κατά την παρελθούσαν Δευτέραν εις τον κόλπον του Μόρφου, ελπίζοντες να εύρωσι θραύσματα των βομβών, αίτινες ερρίφθησαν, διά να φυλάξωσι ως ενθύμια της πρώτης κατά της Κύπρου εναερίου επιδρομής.

Αντί τούτων όμως εύρον σωρείαν ιχθύων εις την παραλία, τους οποίους συνέλεξαν και επί ολόκληρον ημέραν επανηγύρισαν τρώγοντες δωρεάν ωραιότατα ψάρια.

Σχετικά με το τελευταίο μέρος του πιο πάνω δημοσιεύματος η Ρίτα Κ. Σεβέρν στο βιβλίο της Λευκωσία: Μνημεία και Μνήμες, αναφέρει πως τις μέρες που ακολούθησαν τον βομβαρδισμό υπήρχε αφθονία ψαριών στη Λευκωσία, καθώς οι κάτοικοι των περιοχών στο Καραβοστάσι τα μάζεψαν και τα διοχέτευσαν στην αγορά της πρωτεύουσας σε πολύ χαμηλές τιμές.

Οι υποόλοιποι αεροπορικοί βομβαρδισμοί εναντίον της Κύπρου πραγματοποιήθηκαν την επόμενη χρονιά, αφού προηγουμένως η Ιταλία είχε επιτεθεί ανεπιτυχώς εναντίον της Ελλάδας, τον Οκτώβριο του 1940, και έπειτα από την καθοριστική παρέμβαση των γερμανικών δυνάμεων στην περιοχή των Βαλκανίων, την άνοιξη του 1941. Εναντίον του νησιού διενεργήθηκαν περίπου 40 αεροπορικές επιθέσεις, στη συντριπτική τους πλειοψηφία από την Ιταλική Αεροπορία. Επιδρομές πραγματοποιήθηκαν, επίσης, από τη Γερμανική Αεροπορία, αλλά και σε δύο τουλάχιστον

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας Νέος Κυπριακός Φύλαξ μετά τον πρώτο αεροπορικό βομβαρδισμό στον Ξερό, ο οποίος διενεργήθηκε από την Ιταλική Αεροπορία στις 22 Σεπτεμβρίου 1940.

“ Η πρώτη επίθεση εναντίον της Κύπρου προκάλεσε, γενικότερα, την οργίλη αντίδραση του τοπικού πληθυσμού. Ο Τεύκρος Ανθίας σε άρθρο του στην εφημερίδα Ελευθερία με τίτλο «Μπροστά στην ανανδρία του Ιταλικού Φασισμού. Πάντα ορθοί και πάντα αλύγιστοι», εξέφρασε τον αποτροπιασμό του για την επίθεση, εκφράζοντας παράλληλα και την αποφασιστικότητα των Κυπρίων μπροστά στην ιταλική απειλή:

...Σε κάθε ούρηση των σειρήνων –αν πρόκειται να συνεχισθούν οι επιδρομές τους– θα ξυπνάει μέσα μας πιο αδυσώπητο το μίσος, κι’ ούτε για ένα δευτερόλεπτο δεν θα δειλιάσουμε, δεν θ’ αρνηθούμε τον εαυτό μας. Μέσα στα καταφύγια, τα κλωμά προσωπάκια των

παιδιών μας, τα έντρομα και δακρυσμένα μάτια των μητέρων, τα τρεμάμενα χείλη των γερόντων, που δεν θα ξαίρουν αν πρέπει να προσευχηθούν ή να βλαστημήσουν, θα δυναμώνουν τον αποτροπιασμό μας και θα αυξάνουν την έχθρα ενάντια στους εχθρούς του φωτός και της προόδου.

[...] Πάντα ορθοί και πάντα αλύγιστοι. Ιδού το σύνθημα, που εκπέμπεται από κάθε άκρη του νησιού μας στις κρίσιμες αυτές στιγμές. Κι’ αυτό το σάλπισμα θα αντηχεί διαρκώς εσώθαθα μας, για να στηλώνει συνειδήσεις και να υψώνει την ψυχή μας, όποια κι’ αν είναι η δοκιμασία, που μας επιφυλάσσει η φασιστική ανανδρία και κακοήθεια.

περιπτώσεις από βομβαρδιστικά που έφεραν τα χρώματα της γαλλικής φιλογερμανικής κυβέρνησης του Βισύ. Αξίζει μάλιστα να αναφερθεί πως τον Ιούλιο του 1941 σημειώθηκε το εξής πρωτοφανές: Σύμφωνα με τον κυβερνήτη της Κύπρου William Battershill, «η Κύπρος υπήρξε ίσως η μόνη χώρα κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η οποία κτυπήθηκε την ίδια μέρα από τρεις διαφορετικές αεροπορίες».

Κυριότεροι στόχοι των επιθέσεων αυτών ήταν η επαρχία Λευκωσίας, λόγω του στρατιωτικού αεροδρομίου στον Γερόλακκο και η επαρχία Αμμοχώστου, λόγω του λιμανιού. Αναλυτικότερα: 13 αεροπορικές επιθέσεις πραγματοποιήθηκαν στην επαρχία Λευκωσίας, δέκα στην επαρχία Αμμοχώστου, έξι στην Πάφο, πέντε στη Λάρνακα και τρεις στη Λεμεσό. Αεροπορικές επιθέσεις στην επαρχία Κερύνειας δεν πραγματοποιήθηκαν, πλην μίας περίπτωσης, τον Σεπτέμβριο του 1941, κατά την οποία μικρός αριθμός βομβών έπεσε σε μια περιοχή της πόλης, χωρίς ωστόσο να προκαλέσει θύματα ή υλικές καταστροφές.

Τα θύματα από τις επιθέσεις αυτές ανέρχονται περίπου σε 100. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία των βρετανικών αρχών, από τον αστικό πληθυσμό καταγράφηκαν εννιά νεκροί και 56 τραυματίες, εκ των οποίων οι δέκα σοβαρά. Όσον αφορά το προσωπικό των στρατιωτικών υπηρεσιών, μέσα από τα βρετανικά αρχεία (κυρίως από τις αναφορές του κυβερνήτη προς τον υπουργό Αποικιών), υπολογίζεται ότι έχασαν τη ζωή τους τουλάχιστον 20 πρόσωπα και τραυματίστηκαν άλλα τόσα.

Τα πρώτα θύματα

Μετά τη γερμανική επέμβαση στην ανατολική Μεσόγειο την άνοιξη του 1941, η Ιταλική Αεροπορία, αποφορτισμένη σε μεγάλο βαθμό από το βάρος της υποστήριξης των ιταλικών χερσαίων και θαλάσσιων επιχειρήσεων, ξεκίνησε τις πρώτες οργανωμένες αεροπορικές επιθέσεις εναντίον της Κύπρου. Στόχος των επιθέσεων αυτών ήταν να πληγούν στρατηγικοί στόχοι (αεροδρόμια, λιμάνια, αποθήκες καυσίμων, σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις κ.ά.) σε διάφορες περιοχές του νησιού.

Ο πρώτος βομβαρδισμός για το 1941 πραγματοποιήθηκε στις 15 Μαΐου. Στην επίθεση αυτή η Ιταλική Αεροπορία επικεντρώθηκε –τουλάχιστον αυτό επικαλέστηκε στο επίσημο ανακοινωθέν της που εκδόθηκε τη μέρα της επίθεσης– στον βομβαρδισμό στρατηγικών στόχων στη Λευκωσία. Την ίδια μέρα μικρός αριθμός βομβών ρίφθηκε επίσης στο Νέο Χωριό Πάφου, αλλά και στην ευρύτερη περιφέρεια του Δαυλού, στην επαρχία Αμμοχώστου. Στις ιταλικές επιθέσεις, στις οποίες έλαβαν μέρος οκτώ αεροσκάφη, ρίφθηκαν περίπου 100 βόμβες.

Στη Λευκωσία, επίκεντρο της επίθεσης

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας Ελευθερία την επομένη του πρώτου βομβαρδισμού της Λευκωσίας, που πραγματοποιήθηκε στις 15 Μαΐου 1941.

υπήρξε το αεροδρόμιο του Γερόλακκου και οι σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις στα προάστια της πόλης. Σύμφωνα με τα όσα κατέγραψε ο τοπικός Τύπος την επομένη της επίθεσης, μόλις οι σειρήνες άρχισαν να «αναγγέλλουν» την προσέγγιση των επιδρομικών αεροπλάνων, οι κάτοικοι της πρωτεύουσας έσπευσαν να αναζητήσουν προστασία στα καταφύγια, τα οποία γέμισαν ασφυκτικά.

Οι βόμβες που ρίφθηκαν εναντίον του αεροδρομίου δεν προκάλεσαν ζημιές στις εγκαταστάσεις ή τραυματισμούς του προσωπικού που εργαζόταν εκεί. Οι βόμβες ωστόσο που ρίφθηκαν στο Καιμακλί, και που προφανώς προοριζόνταν για τις σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις που υπήρχαν στην περιοχή, έπεσαν σε κατοικημένη ζώνη. Οι περιγραφές των τοπικών εφημερίδων είναι αποκαλυπτικές του τρόπου που έζησαν οι κάτοικοι της περιοχής.

«Είδες τις βόμβες που έπεφταν»; ρώτησε ανταποκριτής εφημερίδας κάποια αυτόπτη μάρτυρα στην περιοχή του βομβαρδισμού.

«Α! γιε μου! Και μας έμεινε vous για να δούμε και ν' ακούσουμε; Το σιφούνι μας ετύληξε... δεν θυμούμαι».

Η εμφάνιση των εχθρικών αεροπλάνων σε σχηματισμούς προκάλεσε μεγάλη ταραχή στον πληθυσμό της Λευκωσίας. Γυναίκες θεάθηκαν εντός των χαρακωμάτων, «χλομές, να κλαίνε από τον φόβο», ενώ μερικές άλλες, εξαιτίας του πανικού και του νευρικού κλονισμού που υπέστησαν, έπεφταν κάτω λιπόθυμες. Κάποιες άλλες, πάλι, επικαλούνταν τη βοήθεια της Παναγίας και του Αποστόλου Ανδρέα και «εκσφενδόνιζαν» κατάρες εναντίον των επιδρομέων. Χαρακτηριστικό της γενικότερης σύγχυσης που προκλήθηκε από τη θέα των πολεμικών αεροσκαφών, ήταν η εγκατάλειψη στους δρόμους δεκάδων αυτοκινήτων, ποδηλάτων και άλλων, παντός είδους, οχημάτων.

«Και με τον φόβον ακόμη στα μάτια της προσεπάθησε σιγά-σιγά να μας περιγράψει, δακρύνοντας, πώς ένωσε τη γη να τραντάζει κάτω στα πόδια της, έτσι που να νομίζη πως η ζωή είχε σταματήσει γύρω της», σχολιάζει χαρακτηριστικά ο δημοσιογράφος του Νέου Κυπριακού Φύλλακα.

«Όταν είδον τα αεροπλάνα, δεν εφαντάσθην ότι επρόκειτο περί εχθρικών», δήλωσε κάποιος άλλιος αυτόπτης μάρτυρας για τις κρίσιμες στιγμές της επίθεσης. Και συνεχίζοντας αναφέρει:

Ιστάμην και τα έβλεπα, οπότε εις μίαν στιγμήν αντελήφθην από πολύ υψηλή να πύπτουν κάτι, τα οποία εφείνοντο ως νιφάδες χιόνος. Αντελήφθην ότι επρόκειτο περί βομβών εδοκίμασα να τρέξω, αλλήα αμέσως εσκέφθην ότι θα ήτο ασφαλέστερον εάν έπιπτον πρηνής επί του εδάφους. Ελάχισται στιγμαί διέρρευσαν και ήκουσα τας βόμβας να εκρήγνυνται γύρω μου με εκκωφαντικό κρότον. Το χώμα ανετινάσσετο, ως εάν αι βόμβαι έπιπτον εντός ύδατος. Μετά εν ή δύο λεπτά τα αεροπλάνα απεμακρύνθησαν. Εσπώθηκα... επιθεώρησα το πεδίον του βομβαρδισμού και συνέλεξα θραύσματα οβίδων.

Οι περιγραφές που δόθηκαν αργότερα και από άλλους αυτόπτες μάρτυρες αποτυπώνουν έντονα τον τρόπο που βίωσαν οι κάτοικοι της πρωτεύουσας. Ένας εξ αυτών έδειχνε να μην πιστεύει όλα αυτά που μόλις είχαν συμβεί:

Είδα τη βόμβα και ενόμιζα ότι θα έπεφτε εις απόστασιν 200 μέτρων και όμως έπεσε πολύ πλησίον μας. Εστραβωθήκαμεν από τα χώματα, αλλήα όλοι εγλυτώσαμε. Δεν το πιστεύω ότι είμαι ζωντανός.

Παρόμοιοι περιεχομένου είναι σχεδόν όλεις οι μαρτυρίες όσων βρέθηκαν στην περιοχή του βομβαρδισμού και καταγράφηκαν στον τοπικό Τύπο τις μέρες που ακολούθησαν. «Ενόμισα ότι ήτο το τέλιος του κόσμου» ανέ-

Κατερίνα Μουσκουντή. Από τα πρώτα θύματα των αεροπορικών επιδρομών. Σκοτώθηκε στην επίθεση της 15ης Μαΐου στο Καϊμακλή
(παραχώρηση Κωνσταντίνου Μουσκουντή).

φερε ένας απ' αυτούς. «Θα το θυμούμαι σε όλη μου τη ζωή», δήλωσε αργότερα κάποιος άλλος, με μια κρυφή ικανοποίηση γιατί «κατάφερε» να παραμείνει ζωντανός. Στα πρόσωπα όλων ήταν ζωγραφισμένος ο φόβος. «Άνδρες περιδεείς, γριές επικαλούμεναι την βοήθειαν του Θεού, άλλοι εσκέπτοντο τον κίνδυνο, ενώ άλλοι, εκτός αυτού [σ.σ. σκέφτονταν] και τας ζημίας που υπέστησαν», σημειώνει ο Νέος Κυπριακός Φύλαξ. «Γυναίκες στα πρόθυρα νευρικής κρίσης, με εμφανή τα σημάδια αλληλοφροσύνης στο βλέμμα τους, κρατούσαν σφικτά στην αγκαλιά τους τα παιδιά τους, ξεσπούσαν σε θλυγμούς χτυπώντας τα στήθη τους, λόγω του φόβου και καθώς δεν γνώριζαν μέχρι τη στιγμή εκείνη ποια ήταν τα θύματα», συμπληρώνει η Ελευθερία.

Η επίθεσης της 15ης Μαΐου άφησε πίσω της δύο νεκρούς και δύο τραυματίες. Ήταν τα πρώτα θύματα των αεροπορικών επιθέσεων εναντίον της Κύπρου. Νεκροί έπεσαν ο 28χρονος Καθληνικός Χατζηδημητρίου από τη Μαραθούντα της Πάφου και η 60χρονη Κατερίνα Μουσκουντή από το Καϊμακλί. Η τελευταία, σύμφωνα με τα όσα αναφέρει η Ελευθερία στις 18 Μαΐου 1941, τη στιγμή της επιδρομής έσπευσε να κρυφτεί στα χαρακώματα, αλλά θυμήθηκε ότι είχε ξεχάσει τα κλειδιά του σπιτιού της, στο οποίο φύλαγε τα χρήματα που της έστειλε ο γιος της από το Λονδίνο όπου διέμενε, και επέστρεψε για να τα πάρει. Κατά την επάνοδό της, τη στιγμή ακριβώς που ετοιμαζόταν να κατέλθει στο χαρακώμα, τραυματίστηκε θανάσιμα από τα θραύσματα των βομβών που έπεσαν στην περιοχή. Όσον αφορά τον Χατζηδημητρίου, πλήγηκε θανάσιμα από τα θραύσματα των βομβών ενώ προσπαθούσε να ποτίσει τα ζώα του. Αξίζει να σημειωθεί πως και τα τέσσερα θύματα της επιδρομής είτε δεν είχαν προλάβει είτε δεν είχαν επιδίωξει να καταφύγουν στα χαρακώματα. Ήταν μια άσχημη «συνήθεια», η οποία παρατηρήθηκε πολύ συχνά κατά τη διάρκεια των ανταεροπορικών συναγερωμών. Αρκετά πρόσωπα, είτε λόγω περιέργειας είτε γιατί ήθελαν να επιδείξουν την «τόλημη» και την «αφοβία» τους στους υπόλοιπους, αντί να σπεύδουν να προφυλαχτούν στα καταφύγια, προτιμούσαν να στέκονται στις εισόδους των χαρακωμάτων για να παρακολουθήσουν τα εχθρικά αεροσκάφη.

Οι γερμανικές επιθέσεις

Οι μέρες που ακολούθησαν την επίθεση της 15ης Μαΐου μέχρι και την κατάληψη της Κρήτης από τους Γερμανούς, αρχές Ιουνίου, ήταν περίοδος έντονης αγωνίας για τους κατοίκους της Κύπρου. Μπροστά στο φάσμα της εισβολής το ηθικό τους είχε πέσει, σύμφωνα με όσα αναφέρει ο κυβερνήτης του νησιού Charles Woolley σε έκθεσή του, στο χαμηλότερό του σημείο

από την έναρξη του πολέμου. Τα μέτρα ασφαλείας αυξήθηκαν, εκπονήθηκε σχέδιο για την αντιμετώπιση επικείμενης εισβολής και σχεδιάστηκε από την κυβέρνηση και τις δημοτικές αρχές των πόλεων η απομάκρυνση του αστικού πληθυσμού προς τα εξοχικά κέντρα, τα οποία θεωρούνταν ασφαλέστερα από τις πόλεις.

Η μετακίνηση του αστικού πληθυσμού προς την ύπαιθρο πραγματοποιήθηκε συνεπεία του «Σχεδίου Εκκενώσεως» των κυπριακών πόλεων, το οποίο τέθηκε σε εφαρμογή την περίοδο Μάιος-Οκτώβριος του 1941, προκειμένου να προστατευτούν τα γυναικόπαιδα των πόλεων από τους εχθρικούς βομβαρδισμούς. Υπολογίζεται ότι τους μήνες που διήρκεσε το μέτρο αυτό 30.000-35.000 κάτοικοι των πόλεων μετακινήθηκαν προς την ύπαιθρο. Οι πολεμικές εξελίξεις ήρθαν, εν μέρει, να δικαιώσουν τη συγκεκριμένη πολιτική. Μπορεί οι δυνάμεις του Άξονα (Γερμανία, Ιταλία) να μην επιχείρησαν να καταλάβουν την Κύπρο, εντούτοις οι συνεχόμενες αεροπορικές επιθέσεις εναντίον του νησιού ήρθαν να επαληθεύσουν την ορθότητα της συγκεκριμένης πολιτικής.

Δύο μέρες αργότερα, ξημερώματα της 15ης Ιουνίου, ένα γερμανικό μαχητικό επιτέθηκε εναντίον αιγυπτιακού ατμόπλοιου ανοικτά του Αποστόλου Ανδρέα, και μυδραλιοβόλησε τόσο το παρακείμενο κτήριο της Μονής όσο και τις εγκαταστάσεις που υπήρχαν στον όρμο Μπογαζίου. Το ίδιο σκηνικό επαναλήφθηκε γύρω στις 4 το απόγευμα της ίδιας μέρας, όταν εχθρικά αεροσκάφη επιτέθηκαν εναντίον στόχων στη θαλάσσια περιοχή της Πάφου. Από τις επιθέσεις αυτές δεν προέκυψαν θύματα ή υλικές ζημιές, πλην ενός μικροτραυματισμού στο χέρι κάποιου εκ των ανδρών του αιγυπτιακού πλοιαρίου, στην πρώτη επίθεση.

Την ίδια μέρα η επίθεση που ακολούθησε εναντίον του αεροδρομίου στον Γερόλακκο εξελίχθηκε πολύ πιο επώδυνα για τα μέλη των στρατιωτικών υπηρεσιών, τα οποία εργάζονταν εκεί. Η επιδρομή διενεργήθηκε από ένα γερμανικό βομβαρδιστικό, το οποίο φτάνοντας πάνω από το αεροδρόμιο πραγματοποίησε επίθεση καθέτου εφορμήσεως – χαρακτηριστικό του γερμανικού αεροσκάφους Stuka (Junker Ju 87) – προκειμένου να εξαπολύσει τις βόμβες του. Οι ισχυρές δονήσεις –ο τοπικός Τύπος την επομένη της επίθεσης έγραψε χαρακτηριστικά πως οι εκρήξεις των βομβών έγιναν αισθητές στον Πεδουλά, τον Καλοπαναγιώτη, την Κερύνηια, τον Καραβά, τη Μύρτου και σε πολλά χωριά της επαρχίας Λεμεσού– τρομοκράτησαν τους κατοίκους της πρωτεύουσας, οι οικίες των οποίων σείστηκαν και τα παράθυρά τους άνοιξαν. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την αργοπορημένη έναρξη του συναγερωμού και τα σύννεφα σκόνης που φαινόταν στην περιοχή του αεροδρομίου και κάλυπταν με-

Το απόγευμα της 13ης Ιουνίου, λίγο μετά τις 4 το απόγευμα, πραγματοποιήθηκε η πρώτη γερμανική αεροπορική επίθεση εναντίον της Κύπρου. Μικρός αριθμός γερμανικών βομβαρδιστικών, τα οποία είχαν ως βάση την Κρήτη, έπληξαν τρεις διαφορετικές περιοχές του νησιού ρίχνοντας συνολικά επτά βόμβες. Δύο εξ αυτών ρίφθηκαν μεταξύ Κτήματος και Πάφου, τρεις κοντά στο χωριό Λέμπα και δύο στον Ξερό. Και από τις τρεις επιθέσεις δεν καταγράφηκαν θύματα ή σοβαρές υλικές ζημιές, εκτός από τον ελαφρύ τραυματισμό ενός 60χρονου Τουρκοκύπριου στη Λέμπα, ο οποίος χτυπήθηκε από μια πέτρα που εκτινάχθηκε προς το μέρος του. Την ταυτότητα των επιδρομικών επιβεβαίωσαν το γερμανικό ραδιόφωνο στις 16 Ιουνίου και κάποια θραύσματα που βρέθηκαν στις περιοχές των επιθέσεων, τα οποία έφεραν το σύμβολο του Τρίτου Ράιχ, τη σβάστικα.

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας Ανεξάρτητος την επομένη των φονικών βομβαρδισμών του αεροδρομίου Λευκωσίας, στις 7 Ιουλίου 1941.

γάλη έκταση των νοτιοδυτικών περιοχών της πόλης, προκάλεσαν έντονη ανησυχία και έσπειραν τον τρόμο στον αστικό πληθυσμό, που έτρεχε πανικόβλητος στα καταφύγια για να προφυλαχτεί.

Και αν για τους κατοίκους της πόλης η καθυστερημένη ήχηση του συναγερμού αποδείχτηκε ανώδυνη, για κάποια από τα μέλη του προσωπικού του αεροδρομίου υπήρξε μοιραία. Ο συναγερμός ήχησε αφού προηγουμένως το εχθρικό βομβαρδιστικό είχε προλάβει να απελευθερώσει τις βόμβες του. Το αποτέλεσμα ήταν να χάσουν τη ζωή τους επτά άτομα. Απ' αυτά πέντε βρήκαν ακαριαία τον θάνατο, ενώ άλλα δύο υπέκυψαν στα τραύματά τους την επομένη. Από την επίθεση τραυματίστηκαν σοβαρά τρεις ακόμη άνθρωποι, οι οποίοι διακομίστηκαν στο νοσοκομείο Λευκωσίας.

Αυτή υπήρξε και η τελευταία επίθεση που διενεργήθηκε τον Ιούνιο, παρά τις δεκάδες πτήσεις εχθρικών αεροσκαφών που πραγματοποιήθηκαν πάνω από την Κύπρο την περίοδο αυτή. Οι πτήσεις αυτές φαίνεται πως υπήρξαν όλες αναγνωριστικές, μιας και σε καμία απ' αυτές δεν ρίφθηκαν βόμβες. Εντούτοις, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, η θέα και μόνο των αεροσκαφών, εχθρικών και μη, ήταν ικανή να σπείρει τον πανικό μεταξύ των κατοίκων. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των κατοίκων της Λεμεσού,

στον αντιαεροπορικό συναγερμό της 17ης Ιουνίου 1941. Ο ήχος του συνθήματος του κινδύνου προκάλεσε τον τρόμο του τοπικού πληθυσμού που έψαχνε πανικόβλητος να βρει κάποιο καταφύγιο για να κρυφτεί. «Ήτο φρικτόν να βλῆπν τις, 2000 περίπου γυναικόπαιδα, γέροντας και αναπήρους να τρέχουν πανικόβλητοι ίνα εύρουν καταφύγιον», αναφέρει χαρακτηριστικά ο ανταποκριτής της εφημερίδας Ελευθερία στις 19 Ιουνίου του 1941.

Από τις συχνές εμφανίσεις των εχθρικών αεροσκαφών την περίοδο αυτή αξίζει να αναφερθούν τα πολλὰ ατυχήματα που προκαλούνταν κατά τη διάρκεια των συναγερμών, το... ρεκόρ των τεσσάρων αντιαεροπορικών συναγερμών μέσα σε μία μέρα που δόθηκαν στη Λευκωσία τις 20 Ιουνίου και η πρώτη εμφάνιση γαλλικού μαχητικού, της φιλογερμανικής κυβερνήσεως του Βισύ, στις 27 του ίδιου μήνα.

Η εντατικοποίηση των αεροπορικών επιθέσεων

Περί τα τέλη Ιουνίου η είδηση της γερμανικής επίθεσης εναντίον της Ρωσίας ήρθε να αντιστρέψει σε μεγάλο βαθμό την περιρρέουσα ατμόσφαιρα. Σε συνδυασμό με το «ήσυχο» δεύτερο μισό του Ιουνίου ο τοπικός πληθυσμός ένωθε ανακουφισμένος, πιστεύοντας ότι ο κίνδυνος είχε παρέλθει. Τον Ιούλιο ωστόσο, η δράση της εχθρικής αεροπορίας εναντίον του νησιού

Αμμώωστος 12 Ιουλίου 1941. Καταστροφή ιδιωτικής κατοικίας από άμεσο χτύπημα στην παλιά πόλη.
Πηγή: Κρατικό Αρχείο Κύπρου: SA1:516/1941.

θα φρόντιζε να διαψεύσει όσους πίστεψαν ότι οι δύσκολες μέρες είχαν περάσει.

Τον Ιούλιο πραγματοποιήθηκαν οι περισσότερες αεροπορικές επιθέσεις εναντίον της Κύπρου καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου. Σημείο αναφοράς αποτελούν οι επιθέσεις της 4ης Ιουλίου. Αφενός γιατί ήταν η πρώτη φορά κατά την οποία το νησί αποτέλεσε στόχο συνδυασμένων αεροπορικών επιδρομών από την Ιταλική και τη Γερμανική Αεροπορία και αφετέρου γιατί τη μέρα αυτή διεξήχθη η μαζικότερη επιδρομή κατά τη διάρκεια των εχθρικών αεροπορικών επιχειρήσεων. Τόσο από πλευράς βομβαρδιστικών που έλαβαν μέρος στις επιθέσεις όσο και από τον συνολικό αριθμό βομβών που ρίφθηκαν.

Επιπλέον, στις επιδρομές αυτές για πρώτη φορά εξαπολύθηκαν και τορπίλες εναντίον των θαλάσσιων στόχων. Επίκεντρο και των τριών συνολικά επιθέσεων που διεξήχθησαν τη συγκεκριμένη μέ-

ρα υπήρξε το λιμάνι της Αμμοχώστου (λιμενικές εγκαταστάσεις και αγκυροβολημένα πλοία). Ήταν ο πρώτος από τους πολλούς βομβαρδισμούς που θα δεχόταν αργότερα η πόλη του Ευαγόρα.

Οι περιγραφές των κυπριακών εφημερίδων είναι και πάλι πολύ πλούσιες και εκτενείς, καθώς καταγράφουν αναλυτικά τις κυριότερες φάσεις των επιθέσεων, τις αντιδράσεις του τοπικού πληθυσμού, καθώς και τα αποτελέσματα των βομβαρδισμών.

«Ενομίσαμε πως από την δόνηση θα σπάσουν τα φλαντζιά [σ.σ. συκώτια] μας», δήλωσε σε ανταποκριτή εφημερίδας αυτόπτης μάρτυρας, μιας και σύμφωνα με τις διάφορες εκτιμήσεις των εφημερίδων ο αριθμός των βομβών που έπεσαν στην τρίτη και τελευταία επίθεση υπερέβαινε τις εκατό. Κατά συνέπεια και οι υλικές ζημιές που προκλήθηκαν από τις επιθέσεις αυτές ήταν σημαντικές. Αρκετά κτήρια υπέστησαν εκτεταμένες ζημιές και

“Ιδιαίτερα σφοδροί υπήρξαν και οι δύο βομβαρδισμοί του αεροδρομίου Λευκωσίας στις 7 Ιουλίου του 1941. Ο τραγικός απολογισμός των επιθέσεων αυτών ήταν: τρεις νεκροί (δύο στρατιώτες και ένας πολίτης) και πέντε τραυματίες (ένas στρατιώτης και τέσσερις πολίτες). Από τον αστικό πληθυσμό τραγικό θάνατο βρήκε ο 17χρονος Χριστόδουλος Ιωάννου από το Τσέρι. Το θύμα, υποδηματεργάτης στο επάγγελμα, που απασχολούνταν στο αεροδρόμιο του

Γερόλακκου ως εργάτης, υπήρξε το νεαρότερο θύμα των βομβαρδισμών στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του πολέμου. Σύμφωνα με την εφημερίδα Ελευθερία, η οποία επικαλείται περιγραφή αυτόπτη μάρτυρα, λίγη ώρα μετά την επίθεση ο Ιωάννου «κατέκειτο ημιθανής επί του εδάφους και τα εντόσθια του είχαν εκχυθεί. Πλησίον αυτού έκειτο το πτώμα του όνου του, ο οποίος είχε περιλουσθή υπό βενζίνης και εφλέγετο δίκην πυροτεχνήματος».

πολλοί υαλοπίνακες θρυμματίστηκαν. Πέραν όμως των υλικών ζημιών, δεν υπήρξαν αναφορές για θύματα. Ήταν μια μέρα, ωστόσο, την οποία οι κάτοικοι της Αμμοχώστου αναγκάστηκαν να την περάσουν κρυμμένοι στα αντιαεροπορικά καταφύγια για αρκετές ώρες, μιας και ο ήχος των σειρήνων ακουγόταν, με ενδιάμεσα διαλείμματα, από το πρωί μέχρι το βράδυ.

Δύο μέρες νωρίτερα, στις 2 Ιουλίου, η Ιταλική Αεροπορία διενέργησε τη σφοδρότερη, μέχρι τότε, επίθεση εναντίον της Κύπρου. Οκτώ βομβαρδιστικά έριξαν 50 περίπου βόμβες σε τρεις περιοχές της επαρχίας Πάφου. Θύματα ή σοβαρές υλικές ζημιές δεν σημειώθηκαν, καθώς κύριος στόχος των επιθέσεων φαίνεται πως υπήρξε το εγκαταλελειμμένο αεροδρόμιο στην περιοχή της Αχέλειας. Η τοπική εφημερίδα Πάφος, στις 3 Ιουλίου 1941, αναφέρει πως όλες οι βόμβες έπεσαν σε έναν συνοικισμό που απείχε πέντε περίπου μίλια από το Κτήμα. Προσθέτει, επίσης, πως «τελευταίος σταθμός» της επίθεσης υπήρξε το ακρωτήριο Άσπρο, κοντά στο Πισσούρι. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι οι επιδρομείς έριξαν στην περιοχή αυτή τέσσερις βόμβες, οι οποίες ωστόσο δεν προκάλεσαν θύματα ή υλικές ζημιές.

Την ίδια μέρα, ένα αεροσκάφος που έφερε τα γαλλικά χρώματα της κυβέρνησης του Βισύ, λίγο μετά τις 5 το απόγευμα, διενέργησε αστραπιαία επίθεση εναντίον θαλάσσιων στόχων στο λιμάνι της Αμμοχώστου. Η συγκεκριμένη επίθεση δεν στέφθηκε με επιτυχία καθώς όλες οι βόμβες που έριξε έπεσαν στη θάλασσα, χωρίς μάλιστα να εκραγούν.

Την επομένη, ξημερώματα 8ης Ιουλίου, και για δεύτερη διαδοχική μέρα, ένα γαλλικό αεροσκάφος επιχείρησε και πάλι μια «αστραπιαία κάθετη εφόρμηση» θέλοντας να χτυπήσει με τις βόμβες του και να στείλει στον βυθό ένα πλοίο που έπλεε κοντά στις ανατολικές ακτές της Αμμοχώστου. Παρά το γεγονός ότι ένας αριθμός βομβών ρίφθηκε από πολύ χαμηλό ύψος και παρά την απουσία αντιαεροπορικών πυρών, η επίθεση δεν στέφθηκε με επιτυχία. Η πρωινή επίθεση της 8ης Ιουλίου υπήρξε η τε-

λευταία γαλλική επιδρομή που καταγράφηκε εναντίον της Κύπρου. Τους επόμενους βομβαρδισμούς θα τους αναλάμβανε εξ ολοκλήρου η Ιταλική Αεροπορία.

Στο δεύτερο δεκαήμερο του Ιουλίου διενεργήθηκαν ακόμα πέντε αεροπορικές επιδρομές. Τρεις εναντίον του αεροδρομίου στον Γερόλακκο, στις 9, 10 και 18 Ιουλίου και δύο εναντίον του λιμανιού της Αμμοχώστου στις 9 και 12 Ιουλίου. Τα σημαντικότερα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στις επιθέσεις αυτές ήταν η ανεπιτυχής επίθεση δύο ιταλικών торπιλοπλάνων εναντίον επιβατικού σκάφους που βρισκόταν ανοικτά της Αμμοχώστου στις 9 Ιουλίου, ο βομβαρδισμός της παλιάς πόλης της Αμμοχώστου και οι σοβαρές υλικές ζημιές που προκλήθηκαν στα αρχαία μνημεία της πόλης στις 12 Ιουλίου, ο τραγικός θάνατος του Τούρκου Ιατόμου Halil Tahra Tacushi από τη Λευκωσία και ο τραυματισμός τριών ακόμα προσώπων στους βομβαρδισμούς της 18ης Ιουλίου. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί η πρώτη κατάρριψη, από βρετανικό καταδιωκτικό, ιταλικού βομβαρδιστικού ανοικτά της Κύπρου στις 18 Ιουλίου.

Ο τελευταίος χρονικά βομβαρδισμός τον Ιούλιο διενεργήθηκε εναντίον της Λάρνακας, η οποία το πρώτο εξάμηνο του 1941 είχε καταγεγραμμένους 57 λευκούς συναγερμούς. Το πρωί της 29ης Ιουλίου, γύρω στις 10 το πρωί, τρία βομβαρδιστικά έριξαν μικρό αριθμό βομβών στην περιοχή του λιμανιού. Η πρώτη αεροπορική επιδρομή εναντίον της Λάρνακας ήταν μικρής κλίμακας μιας και ρίφθηκαν μόλις έξι βόμβες, οι περισσότερες εκ των οποίων έπεσαν στη θάλασσα. Μία βόμβα εξερράγη κοντά στο οίκημα που στεγαζόταν η Οθωμανική Τράπεζα, προκαλώντας μικρές υλικές ζημιές τόσο στο συγκεκριμένο όσο και σε παρακείμενα κτήρια. Από την έκρηξη τραυματίστηκαν, επίσης, ελαφρά κάποια πρόσωπα που έτυχε να βρίσκονται στην περιοχή την ώρα της επίθεσης. Λόγω της ομίχλης που επικρατούσε στην πόλη το συγκεκριμένο πρωινό, τα εχθρικά αεροσκάφη άργησαν να γίνουν αντιληπτά, με αποτέλεσμα ο συναγερμός να νικήσει με αρκετή καθυστέρηση.

Αμμόχωστος 7 Αυγούστου 1941. Το άμεσο χτύπημα βόμβας που δέχτηκε ο Πύργος του Οθέλλου.
Πηγή: Κρατικό Αρχείο Κύπρου: SA1:516/1941.

Οι φονικές επιθέσεις του Αυγούστου

Οι φονικότερες επιθέσεις διενεργήθηκαν, ωστόσο, τον Αύγουστο. Η 14η Αυγούστου του 1941 υπήρξε μια από τις τραγικότερες μέρες για την Κύπρο κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η Ιταλική Αεροπορία θέλοντας να πλήξει στρατηγικούς στόχους –αεροδρόμια, αποθήκες και άλλες στρατιωτικές εγκαταστάσεις– βομβάρδισε κατοικημένες περιοχές στη Λεμεσό και τη Λάρνακα, φονεύοντας και τραυματίζοντας αθώους πολίτες και προξενώντας πολλές υλικές καταστροφές σε αμφότερες τις πόλεις.

Στη Λεμεσό επίκεντρο της επίθεσης υπήρξε το εργοστάσιο της Κυπριακής Εταιρείας Οίνων και Οινοπνευμάτων (ΚΕΟ). Ο Νέος Κυπριακός Φύλαξ, την επομένη της επίθεσης, καταγράφει τα σημαντικότερα στάδια της επίθεσης:

Ο βομβαρδισμός διενεργήθη υπό τριών

αεροπλάνων τα οποία ήρχοντο εκ Δυσμών, όλοι δε αιριφθείσαι βόμβαι έπεσαν εις το δυτικόν άκρον της πόλεώς μας, το γνωστόν υπό την επωνυμίαν «Τσιφλικούδια», όπου το οινοπνευματοβιομηχανικόν εργοστάσιον της ΚΕΟ και το κεραμοποιείον. Ελάχιστοι εκ του προσωπικού του πρώτου εργοστασίου, ευρισκόμενοι εντός της αυλής, αντελήφθησαν ότι τα αεροπλάνα είχαν εξαπολύσει βόμβας και επρόφθασαν να πέσουν ηρνηείς. Το πλείστον του γραμματειακού και εργατικού προσωπικού κατελήφθη εξαπήνης. Εκρηκτικά βόμβαι έπεσαν επί του οινοποιείου του εν λόγω εργοστασίου, του βαρελοποιείου, μιας καρβουνοαποθήκης και έξωθεν του εργοστασίου, προκαλέσασαι ζημιές και θύματα. Επίσης μια βόμβα έπεσε μεταξύ χωρίσματος των κτιρίων του Κεραμοποιείου και κατέληξε εις τον οχετόν του αποχωρητηρίου, χωρίς να προκαλέσει ζημίας ή θύματα. Άλλαι βόμβαι έπεσαν εις την θάλασσαν και άλλαι δεν εξεργήθησαν, απομονωθείσαι καταλήλως. Το σύνθημα παρελεύσεως του κινδύνου εσημάνθη την 10.05 π.μ.

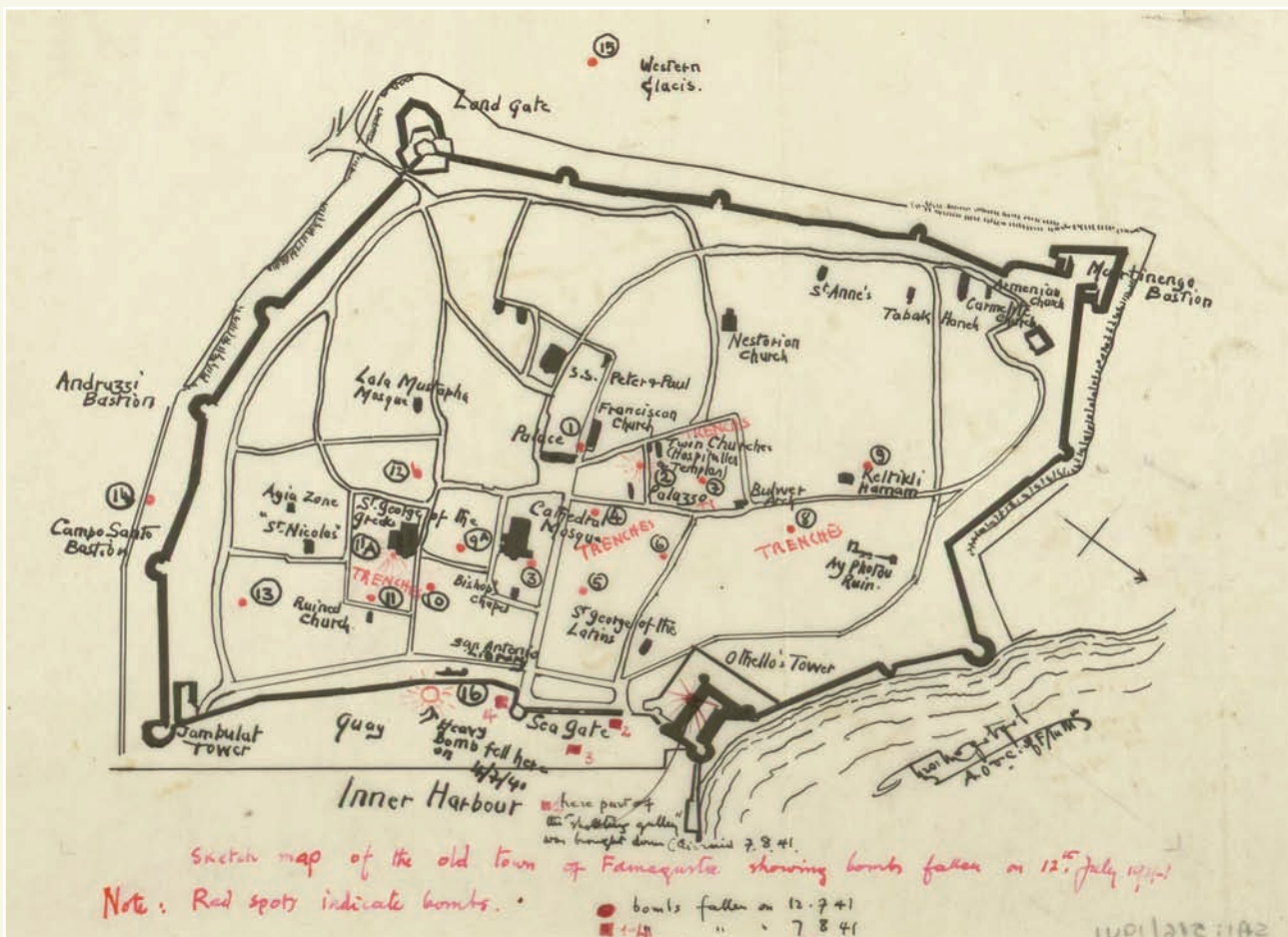
Η εκκλησία του Αγίου Συμεών στην Αμμόχωστο. Δέχτηκε άμεσο πλήγμα στην επιδρομή της 12ης Ιουλίου του 1941.
Πηγή: Κρατικό Αρχείο Κύπρου: SA1:516/1941.

Λίγα λεπτά αργότερα πέντε εχθρικά αεροσκάφη εμφανίστηκαν πάνω από τη Λάρνακα. Ενώ πετούσαν σε μεγάλο σχετικά ύψος, δύο βομβαρδιστικά αποσπάστηκαν από τον σχηματισμό, κατήλθαν σε χαμηλότερο ύψος και άρχισαν να ξεφορτώνουν «αδιακρίτως» τις βόμβες τους. Ρίφθηκαν συνολικά 15 βόμβες, επτά εκ των οποίων δεν εξερράγησαν. Εν αντιθέσει με τη Λεμεσό, το σύνθημα κινδύνου δόθηκε εγκαίρως, έτσι οι πιο πολλοί κάτοικοι της πόλης πρόλαβαν να καταφύγουν στα χαρακώματα.

Όλες οι βόμβες έπεσαν μεταξύ της Αμερικανικής Ακαδημίας και της οικίας του διοικητή της πόλης. Μία από αυτές έπεσε στην οικία του εμπόρου Ακόπ Κουσσατζικιάν (Hacop Kussagikian), τραυματίζοντας θανάσιμα τη σύζυγό του, Αζνίβ. Τη στιγμή του βομβαρδισμού η άτυχη γυναίκα μάζευε σταφύλια από την κληματαριά του κήπου της.

Η Ελένη Ευθυμίου από τα Κάτω Λεύκαρα στάθηκε πιο «τυχερή»:

Εργαζόμουναι εις το αγρόκτημα του κ. Α. Σάββα μετά του συζύγου μου, φυτεύοντας πατάτες. Ήκουσα τον θρουν αεροπλάνων αηλλά είπα από μέσα μου, είμεθα εις τους αγρούς και δεν διατρέχομεν κίνδυνον. Αίφνης ήκουσα δύο τρομακτικές εκρήξεις εις τον πλησίον του αγροκτήματος ακαηλιέργητον αγρόν. Εκατάλαβα ότι μας εβομβάρδιζαν και κατέφυγα όπισθεν του κορμού ενός κλήματος, αηλλά αμέσως μία βόμβα ριφθείσα εις απόσταση ολίγων μέτρων εξερράγη. Ένωσα κάτι να με κτυπά εις το μηρόν και αμέσως κατόπιν ένα αηλλο βλήμα μου απέκοψε τους δύο δακτύλους της δεξιάς χειρός και κατέστρεψε το αηλλο αυτής μέρος. Ευχαριστώ τους πυροσβέστας που τόσον γρήγορα ευρέθησαν εις το μέρος μου και με ταχύτητα με μετέφεραν εις το Νοσοκομείον. Ηυχόμην πάντοτε εις τον Θεόν να χάσω εγώ το χέρι μου, αηλλά να σωθή από τον πόλεμον αυτόν ο υιός μου Λεωνίδας Ευθυμίου, ο οποίος υπηρετεί ως στρατιώτης εις το Κυπριακόν Εθελοντικόν Σώμα. Ο

Σχεδιάγραμμα που απεικονίζει τις περιοχές όπου ρίφθηκαν οι βόμβες στις επιδρομές της 12ης Ιουλίου και 7ης Αυγούστου στην Αμμόχωστο.

Πηγή: Κρατικό Αρχείο Κύπρου: SA1:516/1941.

Θεός εισήκουσε την παράκλησίν μου.

Ο τραγικός απολογισμός από τις δύο επιθέσεις ήταν ο θάνατος τριών προσώπων και ο τραυματισμός άλλων 26, αρκετοί εκ των οποίων σοβαρά. Όλοι άμαχοι.

Ο βομβαρδισμός της 21ης Αυγούστου ήταν η κύρια αιτία που πολλοί κάτοικοι της πόλης αναχώρησαν προσωρινά προς τα διάφορα χωριά της επαρχίας, ως αποτέλεσμα και της πολιτικής των Βρετανών για τις εκκενώσεις των κυπριακών πόλεων. Ο ανταποκριτής της Ελευθερίας σημείωνε με γλαφυρό τρόπο, λίγες μέρες αργότερα, ότι εξαιτίας της απομάκρυνσης των Αμμοχωστιανών πλήθος εγκαταλελειμμένων γάτων κυκλοφορούσαν αδέσποτοι στην πόλη και πως κανένας οικογενειάρχης από τους παραμένοντες δεν μπορούσε να ανοίξει την πόρτα της οικίας του «χωρίς να εισορμήσουν εις αυτήν καθ' ομάδας πειναλέοι γάτοι».

Συνεπεία των φονικών βομβαρδισμών του Αυγούστου υπήρξε, επίσης, η αλλαγή της πολιτικής των Βρετανών στον τομέα της ενημέρωσης. Από την έναρξη των εχθρικών επιδρομών, κυρίως για λόγους προπαγάνδας, οι πληροφορίες που διοχέτευαν οι βρετανικές αρχές στον Τύπο ήταν ελάχιστες και

σε καμία περίπτωση δεν άφηναν να διαρρεύσουν λεπτομέρειες που αφορούσαν τα αποτελέσματα των επιδρομών. Μέσω των επίσημων ανακοινωθέντων που εκδίδονταν από το Γραφείο Τύπου έπειτα από κάθε επίθεση, ενημέρωναν επιγραμματικά τον τοπικό πληθυσμό για τις επιθέσεις ή τις εμφανίσεις των εχθρικών αεροσκαφών στην ευρύτερη περιοχή της Κύπρου. Μετά τις φονικές επιθέσεις σε Αμμόχωστο, Λεμεσό και Λάρνακα τον Αύγουστο του 1941, για πρώτη φορά από την έναρξη των εχθρικών επιδρομών, εκδιδόταν ειδικό δελτίο με τα ονόματα των θυμάτων των αεροπορικών επιδρομών που αφορούσαν τους αμάχους. Τα δελτία αυτά δημοσιεύονταν στις τοπικές εφημερίδες την επομένη των βομβαρδισμών. Ενδεικτικά παρατίθεται το δελτίο τύπου που εξέδωσαν οι αρχές και αφορά την αεροπορική επίθεση της 21ης Αυγούστου εναντίον της Αμμοχώστου:

Τα ονόματα των εκ του αστικού πληθυσμού θυμάτων της επιδρομής παρέχονται εις το ακόλουθον ανακοινωθέν του Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών, εκδοθέν την 5.30 μ.μ. της χθες:

«Αγγέλλεται μετά λύπης, ότι τα ακόλουθα θύματα μεταξύ

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας Ελευθερία την επομένη του πιο φονικού βομβαρδισμού που υπέστη η Κύπρος κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στις 21 Αυγούστου 1941.

του αστικού πληθυσμού επροξενήθησαν κατά την σημερινή πρωινή επιδρομή κατά της Αμμοχώστου.

Φονευθείς: Λουκάς Κυριάκου, εξ Αγ. Θεοδώρου Αμμοχώστου

Τραυματισθέντες και μεταφερθέντες εις το νοσοκομείον: Πιερής Χατζηγεωργίου εκ Κάτω Βαρωσίων, και Χαράλαμπος Θωμά εκ Βαρωσίων.

Τραυματισθέντες αλλή μη μεταφερθέντες εις το νοσοκομείον: Μεχμέτ Χουσεΐν εκ Αμμοχώστου, Κώστας Αντωνίου εκ Βαρωσίων, Γιάγκος Α. Γιαννακουρής εκ Βαρωσίων και Α. Αργυρίδου εκ Βαρωσίων».

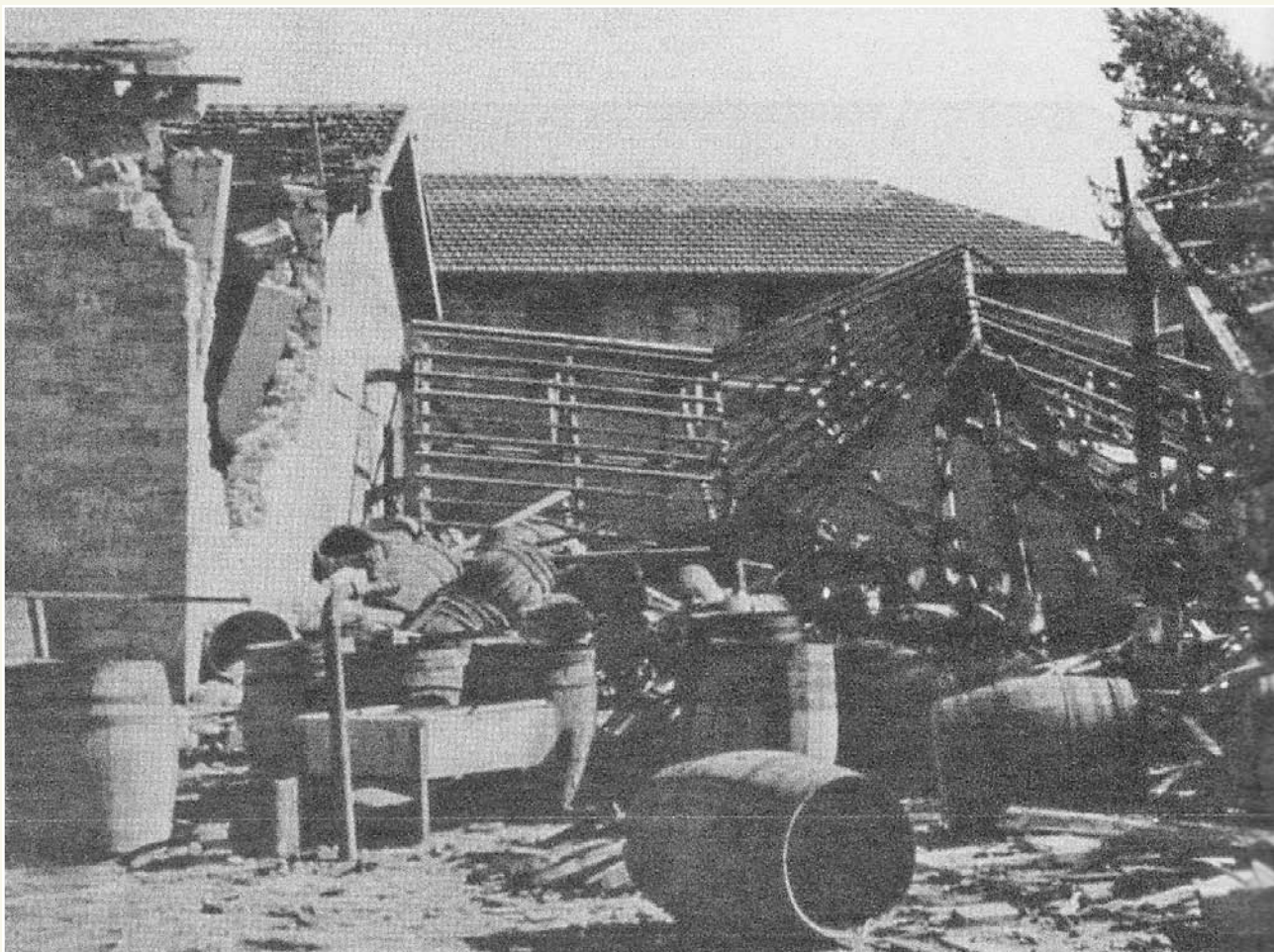
Η εξέλιξη αυτή οφειλόταν αφενός σε στρατιωτικούς λόγους, προκειμένου να αποφορτιστούν τα τηλεφωνικά κέντρα από τις κλήσεις του τοπικού πληθυσμού που αγωνιωδώς περίμενε να πληροφορηθεί για τα θύματα των επιθέσεων, και αφετέρου προς αποφυγή ψευδών διαδόσεων που είχαν σημαντικές επιπτώσεις στο ηθικό και την ψυχολογία του κυπριακού λαού.

Η υιοθέτηση της συγκεκριμένης πολιτικής χαιρετίστηκε από τις τοπικές εφημερίδες. Επί του προκειμένου, η εφημερίδα Νέος Κυπριακός Φύλαξ σημείωνε, μεταξύ άλλων,

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας Ελευθερία την επομένη των φονικών βομβαρδισμών σε Λεμεσό και Λάρνακα, στις 14 Αυγούστου 1941.

Μια μόλις βδομάδα αργότερα, το πρωί της 21ης Αυγούστου, η πόλη της Αμμοχώστου υπέστη τη φονικότερη αεροπορική επιδρομή στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του πολέμου. Από την επίθεση έχασαν τη ζωή τους 12 πρόσωπα και τραυματίστηκαν άλλα 15, ενώ το κόστος των υλικών ζημιών, το οποίο ξεπέρασε τις 10.000 λίρες, ήταν το μεγαλύτερο που καταγράφηκε από την έναρξη των βομβαρδισμών. Από τα θύματα των επιθέσεων οι επτά (ένας νεκρός και έξι τραυματίες) προέρχονταν από τον αστικό πληθυσμό της πόλης και οι υπόλοιποι ήταν μέλη των στρατιωτικών υπηρεσιών.

Το βομβαρδισμένο εργοστάσιο της ΚΕΟ μετά την επιδρομή της 14ης Αυγούστου 1941.

Πηγή: Παναγιώτης Μαχλούζαρίδης, Κύπρος 1940-1960: Ημερολόγιο των εξελίξεων, Λευκωσία 1985.

στις 16 Αυγούστου 1941:

... Επί τη ευκαιρία, θα είχομεν να εκφράσομεν την ευαρέσκειάν μας διά την νέαν τακτικήν, την οποίαν ακολουθεί το Γραφείον Δημοσίων Πληροφοριών, το οποίον παρέχει πλήρεις και αυθεντικάς πληροφορίας περί των επιδρομών και των αποτελεσμάτων των. Ιδίως παρατηρούμεν, ότι η δημοσίευση των ονομάτων των θυμάτων όχι μόνον κλείει τα στόματα όλων εκείνων, οι οποίοι φαντάζονται εκατόμβας, αλλά αίρει τας αμφιβολίας εις όσους ενδιαφέρονται διά πρόσωπα κατοικούντα πλησίον των εκάστοτε βομβαρδιζομένων περιοχών...

Το τέλος των επιδρομών

Οι αεροπορικές επιχειρήσεις που ακολούθησαν μετά την 21η Αυγούστου του 1941, επτά στο σύνολο (τρεις τον Σεπτέμβριο και τέσσερις τον Οκτώβριο), ήταν μικρότερης κλίμακας και δεν άφησαν πίσω τους θύματα ή σοβαρές υλικές καταστροφές. Η τελευταία ιταλική επίθεση καταγράφηκε στις 4 Οκτωβρίου. Μετά τον Οκτώβριο του 1941 η Ιταλική Αεροπορία επικεντρώθηκε στο μέτωπο της Βόρειας Αφρικής και της Μάλτας, εγκαταλείποντας οριστικά τις επιθέσεις της εναντίον του νησιού.

Η κατάρριψη ενός ιταλικού βομβαρδιστικού από αγγλικό καταδιωκτικό στην Ξυλοτύμπου στις 26 Αυγούστου –το πρώτο που κατέπεσε εντός κυπριακού εδάφους– και η αύξηση του αριθμού των βρετανικών καταδιωκτικών στις αεροπορικές βάσεις του νησιού έπαιξαν σίγουρα σημαντικό ρόλο στην εγκατάλειψη των αεροπορικών επιχειρήσεων εναντίον της Κύπρου από τις δυνάμεις του Άξονα.

Συμπερασματικά, οι αεροπορικές επιδρομές και οι συνεχείς παραβιάσεις του κυπριακού εναέριου χώρου από τις δυνάμεις του Άξονα ήρθαν να επισφραγίσουν την άμεση εμπλοκή και την είσοδο της Κύπρου στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το γεγονός ότι τα θύματα από τις επιδρομές αυτές ήταν λίγα και οι υλικές ζημιές που προκλήθηκαν δεν ήταν τόσο σημαντικές –εάν τα συγκρίνουμε με αυτά άλλων χωρών που υπέστησαν ανάλογους βομβαρδισμούς κατά τη διάρκεια του πολέμου– οφείλεται κατά πρώτο στην έκταση των επιχειρήσεων αλλά κυρίως στην τακτική που εφάρμοσαν οι αεροπορικές δυνάμεις του Άξονα. Στην περίπτωση της Κύπρου επικεντρώθηκαν κυρίως σε βομβαρδισμούς στρατηγικών στόχων (αεροδρόμια, λιμάνια, αποθήκες καυσίμων, σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις)

και όχι σε επιθέσεις εναντίον αστικών κέντρων και αμάχων.

Η αναποτελεσματικότητα αυτή είχε άμεσες επιπτώσεις στο ηθικό του τοπικού πληθυσμού, ο οποίος στη συντριπτική του πλειοψηφία αντιμετώπισε τους βομβαρδισμούς με ψυχραιμία, με εξαίρεση ίσως την περίοδο Μάιος-Ιούνιος του 1941 που το ηθικό του είχε κλονιστεί εξαιτίας της γερμανικής παρέμβασης στην περιοχή της Μεσογείου, ιδιαίτερα μετά την κατάληψη και της Κρήτης. Η αναποτελεσματικότητα αυτή χλευάστηκε ουκ ολίγες φορές από τον τοπικό Τύπο. Είτε μέσα από δημοσιογραφικά άρθρα είτε μέσα από σατιρικά κείμενα. Για παράδειγμα, το... ποίημα «Πασίγνωστοι!», το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Ελευθερία την 21η Ιουνίου του 1941, με αφορμή την αναφορά του ραδιοφωνικού σταθμού του Τόκιο στις αεροπορικές επιθέσεις που διενεργήθηκαν εναντίον της Κύπρου λίγες μέρες νωρίτερα:

*Εμείς οι τόσον άσημοι,
γινήκαμε διάσημοι,
για φίλους και για εχθρούς μας.*

*Ως και το Τόκυο μίλησε
—κι' ω! Πόσο μας συγκίνησε!—*

για τους... βομβαρδισμούς μας.

*Όσοι μας αγνοούσανε
και μας αναζητούσανε
στο χάρτη να μας βρούνε,
τώρα την ιστορία μας
—και τη γεωγραφία μας—
θα πληροφορηθούνε.*

*Μεγάλη βέβαια, η τιμή,
αλλά... τι τύχη σκοτεινή!
Πλάτειά για να γνωσθούμε,
έπρεπε να την πάθουμε,
τον πόλεμο να μάθουμε,
και... να βομβαρδισθούμε!*

Όπως σημειώνει και ένας από τους πιο σημαντικούς ιστορικούς του 20ού αιώνα ο Eric Hobsbawm, στο βιβλίο του Η εποχή των άκρων, Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν, αν μη τι άλλο, ένα μάθημα παγκόσμιας γεωγραφίας.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

● ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Κρατικό Αρχείο Κύπρου (ΚΑΚ)

● ΛΟΝΔΙΝΟ

The National Archives (TNA)

Β. ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΚΑΙ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΟΣ ΤΥΠΟΣ

● ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Cyprus Post, Λευκωσία 1941

La Stampa, Τορίνο 1940-1941

Ανεξάρτητος, Λευκωσία 1939-1945

Ελευθερία, Λευκωσία 1939-1945

Κυπριακός Τύπος, Λευκωσία 1939-1945

Νέος Κυπριακός Φύλαξ, Λευκωσία 1939-1945

Παρατηρητής, Λεμεσός 1939-1945

Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 1939-1945

Χρόνος, Λεμεσός 1939-1945

● ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Rivista Aeronautica, Ρώμη 1941

Κυπριακή Επιθεώρησης, Λευκωσία 1942-1945

Γ. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

● **Eric Hobsbawm**, Η εποχή των άκρων, Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, Αθήνα 2010.

● **Richard Overy**, The Bombing War, Europe 1939-1945, Λονδίνο 2013.

● **Παναγιώτης Μαχλή-Ζαρίδης**, Κύπρος 1940-1960: Ημερολόγιο των εξελίξεων, Λευκωσία 1985.

● **Στέλλα Σπύρου**, Φως Παιδείας, Ελληνικόν Γυμνάσιον Κυρηνείας, Σύλλογος Αποφοίτων (ΣΑΓΚ), Λευκωσία 2012.

● **Σταύρος Παντελή**, Νέα Ιστορία της Κύπρου, Αθήνα 1985.

● **Πέτρος Παπαπολυβίου**, (εισαγωγή-επιμέλεια), Αναζητώντας την Ελευθερία. Ένας Κύπριος στρατιώτης του βρετανικού στρατού στην κατοχική Θεσσαλονίκη και Χαλκιδική, 1941-1942, Θεσσαλονίκη 2009.

_____, Οι Κύπριοι εθελοντές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου: Τα μητρώα, οι καταλόγοι και ο φόρος του αίματος, Λευκωσία 2012.

_____, «Κυπριακές παραλληλαγές της Γκουέρνικα», Ψηφίδες Ιστορίας. Σημειώματα για την ιστορία της Κύπρου στην εφημερίδα «Ο Φιλελεύθερος», 2006-2016, Λευκωσία 2017, σ. 104-105.

● **Χάιντς Ρίχτερ**, Ιστορία της Κύπρου, τόμος πρώτος (1878-1949), Αθήνα 2007.

● **Χαράλαμπος Γ. Χαράλαμπος**, «Η Λάρνακα στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου», Πρακτικά Συμποσίου, Λάρνακα: Αναβιώνοντας τις αναμνήσεις, Λάρνακα, Σάββατο 5 Δεκεμβρίου 2009, Λάρνακα κ.κ., σ. 164-175.

_____, «Η καθημερινή ζωή στη Λεμεσό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1939-1945)», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 10, Λευκωσία 2013, σ. 275-292.

_____, Οι αεροπορικές επιδρομές εναντίον της Κύπρου κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και οι συνέπειές τους στην τοπική κοινωνία, αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία 2014.

_____, «Οι αεροπορικές επιθέσεις εναντίον της Κύπρου κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέσα από τον κυπριακό Τύπο», στο Αλέξης Αλέκου (επιμ.), Πρακτικά Ημερίδας Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, "Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος μέσα από τον κυπριακό Τύπο", Λευκωσία 2016, σ. 67-91.

_____, «Οι εκκενώσεις των κυπριακών πόλεων κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 11, Λευκωσία 2016, σ. 481-498.

_____, «Οι αεροπορικές επιθέσεις εναντίον της Κύπρου κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέσα από τον ιταλικό Τύπο. Μια πρώτη προσέγγιση», Η Δέλτος, Λευκωσία Ιούλιος-Δεκέμβριος 2017, σ. 125-134.

● **Χαρίτων Χαρούσης**, «Ιστορικό και οργάνωση της Ιταλικής Αεροπορίας», Ελληνικά Φτερά, τχ. 1, Αθήνα Άνοιξη 2007, σ. 42-47.

● **Ρίτα Σεβέρη**, Λευκωσία: Μνημεία και Μνήμες, Λευκωσία 2003.